

“KÜLTÜR-MEDENİYET KAHRAMANLARI” VE TÜRK MÜZİK ÂLETLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI HAKKINDA TEŞEKKÜL ETMİŞ BAZI EFSANELER

Dr. Mehmet AÇA

Türk sözlü geleneğinde, gerçek ya da hayali olay, yer ve şahıslar etrafında teşekkül ettirilen ve çoklukla açıklayıcılık ya da menşe açıklama görevi icra eden efsanelerin önemli bir yeri vardır. Olay ve nesnelere oluşumunu, meydana gelişini açıklayan efsane metinleri, arkaik insan topluluğunun, yaşadığı dünyayı ve kâinatı idrak etme çabasından kaynaklanan ve *neden-nasıl* sorularına cevap veren mitik metinlerle iç içe girmişlerdir. Dünya topluluklarının mitolojilerinde, kâinatın, gök cisimlerinin, insanlığın, hayvanların, nesnelere, mekânların, önemli olayların, hastalıkların, vs. meydana gelişini anlatan açıklayıcı (etiyojik) metinler önemli bir yere sahiptir. Bu menşe açıklama işlevi gören metinler, daha çok yaratılışla ilgili mitik hikâyeler içine serpiştirilmişlerdir. Mitlerde görülen bu açıklayıcı (etiyojik) vasıf, günümüz bazı efsane metinlerinde de görülmektedir. Dağların, hayvanların ve onların bazı özelliklerinin, göllerin, kutsal mekânların, insanların hayatını kolaylaştıran buluş ve âletlerin, müzik âletlerinin, vs. oluşumu ya da meydana gelişini açıklayan efsane metinleriyle açıklayıcı vasfa sahip mitik metinler yukarıda da söylendiği gibi, çoklukla iç içe girmiştir. Fakat, burada açıklayıcı vasfa sahip mitlerle efsane metinleri arasındaki zaman, mekân, olağanüstülük, kutsallık ve inandırıcılık derecesi gibi bazı

farklılıkları göz önünde mutlak bir şekilde tutmak gerektiğini hatırlatmakta yarar vardır¹.

Yaratılışla ilgili Türk mitlerinde Tanrı, yardımcıları (melekleri) vasıtasıyla insanlara nasıl yaşayacaklarını (Nasıl avlanacakları, nasıl barınacakları, nasıl balık tutacakları, nasıl yemek yapacakları, nasıl ateş yakacakları, vs.) öğretmektedir². Mitolojide karşımıza çıkan ve insanlığına ilk eylemleri öğreterek onun hayatını kolaylaştıran bu olağanüstü-tanrısal kahramanları tanımlamada bilimsel literatürde *kültür-medeniyet kahramanı* ya da *medenileştirici kahraman* terimleri kullanılmaktadır. Bu kültür-medeniyet kahramanları, yaratılış mitlerinde olağanüstü özellikleri olan tanrısal varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İnsanlığı, hayatla ilgili uygulamaları ilk kez bu olağanüstü-tanrısal yardımcıları vasıtasıyla öğrenmektedir. Ünlü dinler tarihçisi Mircea Eliade, çeşitli toplulukların yaratılış mitlerinde karşımıza çıkan *medenileştirici kahramanları*, yaratılışı tamamlayan kişi ya da olağanüstü varlıklar olarak vasıflandırmaktadır³. Kazak âlim Seyit Kaskabasov da bir çalışmasında ilk ata ya da kültür kahramanları hakkında şunları söylemiştir: *Klasik arkaik mitin baş kahramanları, kültür kahramanlarıdır. Mitte, âlemdeki nesnelere hepsini yapanlar onlardır. İnsanlık cemiyetini,*

onun örf-âdetlerini yerleştiren de onlardır, insanlara av avlayıp ateş yakarak yemek pişirmeyi, yani, ömür sürmeyi öğreten de onlardır³. Kaskabasov, daha ziyade Rus âlim E. M. Meletinskiy'in klasik çok tanrılı inanç sisteminden tek tanrılı inanç sistemine geçiş prensibine dayanan görüşlerini, Kazak Türklerinin inanç dünyası çerçevesinde yeniden yorumlamıştır⁵. Mitlerin teşekkül ettiği devirlerden daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan bazı tarihi-menkıbevi Türk destanlarında da *Oğuz Kağan* örneğinde olduğu gibi, kültür-medeniyet kahramanları ile karşılaşmaktayız. Buradaki kültür-medeniyet kahramanları, ilk arabayı, salı, vs. yapmaktadırlar ve bazı meslek dallarının ilk mucidi ya da ustadıdır. Bu kahramanlar, yaratılışla ilgili mitlerde olduğu gibi olağanüstü tanrısal varlıklar değildirlere. Daha gerçekçi ve insanî bir yapıya bürünmüşlerdir. Onlar, bu dünyaya aittirler ve Türk toplumunun sosyal ve kültürel değişiminin doğrudan sözlü edebiyata yansımaları sebebiyle destanların teşekkül ettirildikleri ya da yazıya geçirildikleri dönemlerin özelliklerini yansıtmaktadırlar⁶. Yaşadıkları toplum içinde bazı üstün özellikleri (Zekilik, ustalık, vs.) ile diğer bireylerden ayrıлып öne çıkmaktadırlar ve mensubu oldukları toplumun hayatını kolaylaştıran buluşları gerçekleştirmektedirler. Onlar, günümüz mucit ve bilim adamlarının geçmişteki atalarıdır. Fakat, onların bugünkülerinden farklılıkları, kutsallarla kuşatılmış olmalarıdır. Daha sonraki dönemlerde, bu kültür kahramanları, ortaya çıkardıkları meslek dalını sürdüren sonraki kuşaklar tarafından o mesleğin piri, ustası ve ilk mucidi olarak kabul edilmektedirler ve kutsallıklarını daimî olarak sürdürmektedirler.

Tanrı'nın yer yüzüne göndermiş ol-

duğu bazı peygamberlerin bazı meslekî özellikleri vardır. Eskiden esnaf arasında çeşitli sanatların ilk bulucusu ya da kurucusunun peygamber, aşhan ya da veli olduğu hakkında bir inanç beslenmiş ve o kişi, esnafın piri olarak benimsenmiştir. Hz. Âdem, ekincilerin; Hz. Nuh, tüccarların ve gemicilerin; Hz. Musa, çobanların; Hz. Lokman, hekimlerin; Hz. Yunus, balıkçıların; Hz. İsa, gezginlerin, Hz. Muhammet, tacirlerin piri olarak kabul edilmiştir. Nitekim Türk gölge oyununun teşekkülü hakkında ileri sürülen görüşler arasında, Karagöz ile Hacıvat'ın yaratıcısının Şeyh Küşteri olduğu dile getirilerek Karagözcülerin mesleklerinin piri olarak Şeyh Küşteri'yi kabul ettikleri ileri sürülmüştür. Metin And, bu husus hakkında şunları söylemektedir: *Gerçekte, gölge oyununu bulup, onun kurucusu olduğu kesin değildir; önemli olan, Karagözcü'lerin bulunmuş, kurulmuş oyuna Şeyh Küşteri'yi önder, koruyucu ve kurucu olarak seçmiş olmaları ve Şeyh'in adıyla oyunlarına ciddi, yapıcı, eğitici, ibret verici bir gerekçe ve temel bulmalarıdır*⁷.

Peygamberler, tıpkı Radlov'un Altay Türkleri arasından derlediği yaratılışla ilgili mitte yer alan Mangdaşire'de olduğu gibi, hem insanları iyiye ve doğruya sevk etmeye çalışmışlar hem de bazı hayatı kolaylaştırıcı bilgi ve becerileri insanlığın hizmetine sunmuşlardır. Onların pek çoğu, tıpkı Maytere ve Mandaşire örneklerinde olduğu gibi, birer mucittir. Bazı eylemleri ilk onlar gerçekleştirmişler ve ondan sonra gelen insanlar, kutsal olduğuna inanılan bu ilk eylemleri tekrar etmişlerdir. Kültür-medeniyet kahramanları ya da ilk atalar tarafından yapılan eylemler/etkinlikler, daha sonraki nesiller tarafından kutsal olarak kabul edilmiş ve yapılan her eylem tanrısal varlıkların ve ataların yaptıkları

nın bir tekrarı olarak kabul edilerek kutsallarla örülmüştür. Nitekim Korkut Ata da kutsallık ve bilgelik özellikleriyle Oğuz'un bilicisi, doğru yol göstericisi ve danışmanı olmuştur. Bu yönüyle Mangdaşire ve daha sonraki peygamberlerle benzerlik sergilemektedir. Diğer yandan kopuzu ve bazı kuyleri icat etmesiyle; ozanlık ve bakışlık gelenek ya da sanat-meslek dallarını ortaya çıkarması ve çağdaşlarına ilk kez kopuz çalmayı öğretmesi bakımlarından da balık, sincap avlamayı, sal yapmayı, giyinmeyi, aş yapmayı öğreten Maytere ile Mangdaşire'ye, *Oğuz Kağan*'daki ilk arabayı yapan Barmaglıg Çosun Billig ile ilk salı yapan Ulug Ordu Beg'e ve Tanrı'nın elçisi olan ve bazı mesleki özellikleriyle ön plana çıkan peygamberlere benzemektedir. Bütün bu yönleriyle Korkut Ata'yı bir kültür-medeniyet kahramanı olarak vasıflandırmak her zaman için mümkündür.

Aşağıdaki Türk müzik âletleri ve bazı makamların (küylerin) ortaya çıkışıyla ilgili efsanelerde, Korkut Ata adı öne çıkmaktadır. Korkut Ata da bir kültür-medeniyet kahramanı olarak diğer üstün özelliklerinin yanı sıra kopuzun ve bazı kuylerin mucidi olarak efsanelerde yer almaktadır. Korkut Ata, Kazak ve Kırgız şamanlara kopuz çalmayı ve şarkı söylemeyi öğreten ilk şamandır. O, bütün kopuzcuların atasıdır. Kazaklar arasında yaygın olana inanışa göre, bakışların koruyucusu ve ilk bakışı Korkut Ata'dır⁸. Ozanlık, bakışlık geleneğini sürdüren daha sonraki ozan ve bakışlar, Korkut Ata'yı üstat ve sanatlarının ilk kurucusu, öğreticisi olarak kabul etmişlerdir. Korkut Ata, kopuzu ilk icat eden ve ozanların piri olan bir kişilikle Türk dünyası efsanelerinde, yaygın bir tip olarak görülmektedir. Efsane metinleri, Korkut Ata'nın kopuzu ve bazı kuyleri

nasıl icat ettiğini bazı bir takım olaylara bağlı olarak anlatmaya çalışmıştır. Başkurt ve Karakalpak Türkleri arasında derlenmiş olan Korkot Ata'nın ilk kopuzu meydana getirişini anlatan metinde⁹, Korkot Ata, canının istediği kuyleri (ezgileri) çalabilmek için bir muzik âleti yapmak ister ve buna uygun bir ağaç arar. Aradığı ağacı bulamayınca bir ormana varır ve orada hileyle cin-perilerden kendisine lazım olan ağacı nasıl bulabileceğini, yapmak istediği muzik âletini (kopuzu) nasıl yapabileceğini öğrenir. Burada, yazımızda aktaracağımız Korkot Ata'nın kopuzu icat edişiyile ilgili diğer metinlerde görülmeyen bir hususla karşılaşmaktayız. Korkot Ata, bir muzik âleti yapmak istemektedir ve bunun yolunu da hileyle cin-perilerden öğrenmektedir. Altay Türkleri arasından derlenmiş olan topşuur ile ilgili metinde olağanüstü özelliklere sahip olan bir kadın topşuurun şeklini taşa vururken Karakalpak ve Başkurt Türkleri arasından derlenmiş olan metinde, insanoglunun eline geçmemesi gereken, aksi taktirde Korkot Ata'nın yapacağı kopuzun sesiyle cin-perileri sıkıntıya sokacak olan gizli bilgi, bizzat hileyle cin-perilerden öğrenilmektedir. Kazak Türkleri arasından derlenmiş olan ve Korkot'un dombıra ve surnayın dışında bir başka muzik âleti yapmak isteğini anlatan metinde (**Kazak-1**), Korkot'a yapmakta olduğu kopuzun neler eklenerek nasıl tamamlanması gerektiği düşünde bir melek tarafından bildirilmektedir. Karakalpak ve Başkurt Türkleri arasından derlenmiş olan metinde, Korkot'un hile ile işin sırrını cin-perilerden öğrenmesi gibi masalsi bir motif yer alırken burada, düş yoluyla ilham alma şeklinde bir kutsallık söz konusudur. Kamlık, bakışlık, ozanlık, cınavlık, âşıklık, vs. geleneklerindeki düş motifi ve düş vasıtasıyla sanatkar-

lık, kamak-şamanlık özelliklerini kazanma inancı göz önünde tutulduğunda Kazaklar arasından derlenmiş olan metnin ozanlık-bakışlık geleneğine daha uygun bir şekilde teşekkül ettirildiği anlaşılmaktadır. Yine Kazak Türkleri arasından derlenmiş olan ve Korkit'in çocukluk çağında bozkırda dolaşırken kendisini çalan kopuzu bulmasını anlatan metinde (**Kazak-2**), Korkit'in bir muzik âleti yapmak istemesinden ve bunun için çaba sarf etmesinden söz edilmektedir. Tıpkı, Türk kahramanlık destanlarındaki olağanüstü biçimde doğan kahramanların Tanrı tarafından gönderilen binit ve silahlarını bozkır ya da kutsal bir dağda bulması gibi, Korkit da küyler icat edeceği kopuzunu bozkırda tesadüfen bulmaktadır. Kopuz, kendi kendine çalmakta ve Korkut, uzun bir süre onu dinlemektedir. Metinden de anlaşılacağı üzere, olağanüstü kopuz, Korkit'a bizzat Tanrı tarafından gönderilmiştir. Korkit, kendisine Tanrı tarafından gönderilen bu kopuzla doğal olarak ilk önce *Tanrı küyü çalar*. Korkit'a bakışlık, ozanlık vasfı ve çalacağı kutsal kopuzu, pek çok ozan, bakşı, akın, cırav, sesen, aşıkta da görüldüğü üzere, Tanrı tarafından verilmekte ve Korkit da ilk olarak kendisine bu özelliği ve müzik âletini veren Tanrı'yı zikretmektedir. Kazak Türkleriyle birlikte Türkmen, Başkurt, Karakalpak gibi diğer bir takım Türk grupları arasında da yaygın olan ve Korkut Ata'nın ölümden kaçışını ve kopuzla bazı küyleri icat ederek gerçek ölümsüzlüğü yakalayışını anlatan metinde (**Kazak-3**)¹⁰, daha çok ölüm ve ölümsüzlük teması üzerinde durulmuştur. Metinde, Korkit'ın canını almaya gelen Azrail'in onun bir gaflet anında canını almasından söz edilmemektedir. Efsanenin diğer bazı varyantlarında Korkit'ın kopuzu yapışı ve Azrail'in Korkit'ın canını alma-

sı daha ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Tıpkı, Başkurt ve Karakalpak Türkleri arasından derlenen efsane metninde olduğu gibi, Korkit'ın canını almaya gelen Azrail, onun kopuz çalması ve ebediliğin sembolü olan suyun üzerinde durması sebebiyle bir türlü canını alamaz. Ancak Korkit gaflete düşüp yorgunluktan uykuya vardığında Azrail onun canını alabilmektedir. Burada, hemen hemen bütün dünya topluluklarının inanış ya da mitlerinde ebediliğin, ölümsüzlüğün sembolü olarak görülen su ile kutsal kopuzdan çıkan sihirli ses ve kutsal küy birlikte ele alınmıştır. Yok oluştan korkan Korkit Ata, insanlığa kopuzu ve kutsal küylerini armağan ederek ölümsüzlüğü yakalamıştır. Türk ulusunun bazı insanlar için ölümün bir yok oluş olmadığına dair çok eski bir inancı, Korkit Ata ve kopuz vasıtasıyla bu efsane metninde bir kez daha vurgulanmıştır: *Ölümsüz olmak isteyenler ölümsüz eserler bırakmalıdırlar!*

Türkistan coğrafyasında müzik âletlerinin teşekkülü hakkında oluşturulmuş olan efsanelerin ekseriyetinde Korkut Ata'nın adı ön plana çıkarken bir güney Sibiryaya Türk topluluğu olan Altay Türkleri arasından derlenmiş olan *topşuur* ile ilgili bir efsanede, olağanüstü özelliklere sahip bir kadın karşımıza çıkmaktadır. Kaya üzerinde duran kadının elindeki müzik âletini kayaya vurması sonucu Altay Türkleri kaya üzerine çıkan resim ya da şekilden yola çıkarak topşuuru meydana getirmişlerdir. Burada, diğer metinlerde görülen kültür-medeniyet kahramanı Ata Korkut'un yerini, Tanrı Ülgen'e yaratma ilhamını veren Ak-Ana'yı andırır bir kadın kültür-medeniyet kahramanı almaktadır. Bu efsanede, topşuurun ortaya çıkışı hakkında şunlar anlatılmaktadır:

Bir zamanlar iki yiğit iki dağda yaşa-

maktaydı. İki dağ arasında hızlı bir nehir geçiyordu. Dağlardan birisi diğerinden daha güzeldi. İlk zamanlarda yiğitler barış içinde yaşıyorlardı; fakat, zamanla iki yiğit en güzel dağa sahip olma konusunda tartışmışlar. Tartışmayı çözmek için bir karar almışlar. Bu karara göre, nehrin üzerinde kuracakları köprü inşaatı sırasında kim kadından söz ederse kaybeden o olacaktı. Bir gün olağan dışı bir olaya şahimşlardı. Ormanlıktan bir kadının olağanüstü sesiyle söylediği olağanüstü şarkı ve sazın yankılanması onlara doğru geliyordu. Kadının büyü-yici şarkısı, yiğitleri hayrette bıraktı. Yiğidin birisi, alınan kararı unutup hayretle bağırmuş: "O, üy kiji!" (O, kadın!). O anda şimşek çakmış, gök gürültüsü ve yer gürültüsü patlamış, sonra da sağır edici çatırtı olmuş. Köprü ve nehir yerin dibine düşmüş ve dipsiz bir çukura dönüşmüş. Gördüklerine şaşırın yiğit, seslerin geldiği yere koşmuş. Kayada kadını görmüş, kadının onun gözleri önünde taşınstrümanla vurduğunu ve sonra da kaybolduğunu görmüş. Bu izin şekline göre Altay Türkleri topşuura yapmava başlamışlardır¹¹.

Korkut Ata ve Kopuzla İlgili Ef-sane Metinleri:

(Başkurt-Karakalpak): Boron boron zamandarza Korkot ata atlı izgi bir ezem, yeni tilegen köyzö uynay alır bir uyn koralı yahav hakkında hıyallanıp, şuşa yaraşlı ağastı bik ozak izlep yörgen, tiy. Tik küpmi gümir izlemehin, unday ağastı his taba almağan. Bir sak şulay urmandarza kızırıp yörgende, şomlo bir kara töbekke yin-periyzerge tap bulğan, tiy, bil Korkot ata. Yin-periyzer unıñ uyn koralı yaharğa tilegenin bilip, uynar: düindirirge bulğandar. Sönki ul uyn

koralı yahalıp, donyağa moñ tarala baş laha, bılarğa kön böte iken. Üzzeri bil kumuz tigen nemeniñ nizen yahalırın bilir bulğandar. gil sır itip totkandar.

Korkot ata, bil yin-periyzerzen kös-hel minen kotolop, bir az kitken de yeşirir:ap kine bılar yanına kiri külgen, tiy. Niyeti: tigi sirzi bilip-işitip kalmasmaı. Emelge tayanğandıay, bılardıñ Korkot hakkında höyleşip ultırğan saktarı iken. "Bil ezem kumızzi yahav sirin bilmehe le, uynan haman dünmey". tiyzer tiy. Kumuz ösön kerekii zattıñ kiragay kaban hindırıp taşlağan koro ciydi yimış ağastı oroho ikenin kayzan bile hem taba alhin indi ul. Bilgende, unı kisip, ulaklap uyıp, kölepehin ası tavıştı döyeniñ baş tirihı minen köplegende, in zehir kişnegen taytıñ koyrok kılı minen iki kılın tartıp, saksa-vil habağı minen niğitkanda, hızgısın hası kuray üleni yilimi minen işkığanda bına tigen kumız kilip sığahu la bit...

Korkot ata, tıñlap, şulay sirzi bilges, tigi kumızzi yahav za halğan. Kumızında ul şul helli moñlo uynar bulğan, hat ta böte yen iyehi, bar tebiğet unı tıp-tın kalıp tıñlar iken. Bil moñdar taralğanda, tigi yin-periyzerge kön bötken. Hatta bir zaman Korkot-ata bik nik kartayıp helder: taygas, unıñ yenin alırğa külgen ecel, kubız moñona sıyhırlanıp, kırk yıl buyına üziniñ ülim salğıhın hiltıv emelin taba almağan, tiy. Bına şul Korkot atanar kalğan indi ul borongo ağas kumız¹².

(Eski eski zamanlarda Korkot Ata adlı mübarek bir adam canının istediği kuyü (ezgiyi) çalabilmek için bir çalgı aleti yapmayı düşünüp buna uygun ağacı çok uzun süre aramış, de. Çok zaman aramasına rağmen böyle bir ağacı bulamamış. Bir vakit böyle edip ormanları dolaşıp yürürken korkulu (korku verici) bir kara yerde cin-perilere rast gelmiş, de, bu Korkot Ata. Cin-periler, onun çal-

gü aleti yapmak istediğini bilip fikrinden döndürmek istemişler. Dünyaya gönül kederlendiren kuy (ezgi) yayılmaya başlayınca bunlar için rahatlık bitirmiş. Kendileri kumız (kopuz) denilen şeyin neden yapıldığını bilmişlermiş ve bunu sır olarak gizlerlermiş. Korkot Ata, bu cin-perilerden güç bela kurtulup biraz gittikten sonra gizlenip yine bunların yanına geri gelmiş, de. Niyeti, bu sırrı isitip öğrenmek imiş. Emele ulaşmış gibi, bunlar (cin-periler) Korkot Ata hakkında konuşmaktaymışlar. "Bu adam kumızı yapmanın sırrını bilmeseydi fikrinden hemen dönmez", derler de. Kumız için gerekli şeyin yaban domuzunun kuy attığı kuru iğde ağacının kuru gövdesi olduğunu nereden bilip nereden bulsun şimdi. Bilince onu kesip oluklayıp oyarak üstünü gür sesli devenin baş derisi ile kaplayınca en güçlü kişneyen tayın kuyruk kılıyla iki kılını çekip saksavil⁴ sapı ile sağlamlaştırınca yayını çürük kuray otu tutkallı ile yapıştıranda işte dediği kumız ortaya çıkar...

Korkot Ata, dinleyip böyle ederek sırrını öğrenince deminki kumızı yapıp koymuş. O kumızını o kadar bunlu çalarmış ki bütün canlılar, tabiat dahi onu sessiz sedasız dinlermiş. Bu keder verici küyler yayılınca deminki cin-periler için huzur bitmiş. Hatta, bir vakit Korkot Ata çok fazla ihtiyarlayıp güçten düşünce onun canını almaya gelen ecel (Azrail), kubiz ezgisinden büyülenip kırk yıl boyunca Korkot Ata'nın canını almanın bir yolunu bulamamış, der. İşte bu, Korkot Atadan kalan o eski ağaç kumızdır.)

(Kazak-1): *Korkıt casınan önerpaz bolıp ösedı. Kolına tiygen aspaptıñ bärin de söylete hiletin askan küysi cäne türlü muzikalı aspap casaştı, kolı mesekerli usta boladı. Ol dombıra, sırnay casavmen kanağattanbay caña bir aspap şığa-*

rip, tabiyğattıñ tılsım ürsiligin muzika aspabınıñ ünine mülgitkısı keledi. Kuşak cetpes karağaydı kesip, sodan casa mak boladı. Onı üngip şavıp, künge keptirip birneşe kün ävre boladı. Bir küni ayıktap catıp tüs köredı. Tüsünde perışte ayan beredi. "Korkıt, casap catkan kobızın altı casar nar atanıñ ciligindey eken. Endı oğan nar tüyenıñ terisinen şanak, ör tekenıñ müyızinen oyıp tiyek, bes-ti ayğurdıñ kuyrıñınan kıl işek gerek. Oslardıñ basın kossañ, aspabıñ sarnağalı tur"-dep akıl kosadı. Korkıt körgen tüsi boyınşa kılkobız casap, kolına alıp, älem-di küñirentip küy tołğagan deydi. Korkıt atimen baylanıstı bizdiñ дәvirimizge ceten ciyırmağa cuvık küy bar. Olar el men cer, ölüm men ömir, mänge bakıt, öşpes erlik turalı sır şertedi"¹³.

(Korkut, gençliğinde hünerli bir kimse olarak büyür. Eline aldığı müzik aletlerinin hepsini çalabilen büyük müzisyen ve çeşitli müzik aletleri yapan, eli mâhir bir usta olur. O, dombıra, sırnay yapmakla yetinmeden yeni bir müzik aleti icat edip tabiatın esrarlı hayatını müzik aletinin sesine katmak ister. Kucak yetmez çam ağacını kesip ondan yapmak ister. Onu vurup keserek güneşte kurutup bir kaç gün bekletir. Bir gün yatıp düş görür. Düşünde melek ayan verir: "Korkıt, yapıp durduğun kopuzun altı yaşındaki tek hörgüçlü kısırlandırılmış erkek devenin ilikli kemiği gibi imiş. Şimdi ona tek hörgüçlü devenin derisinden şanak¹⁴, ör tekenin boynuzundan oyup tiyek¹⁵, beş yaşındaki aygırın kuyruğundan kıl bağırsak gerek. Onları birleştiren, aletin konuşup durur"-diye akıl verir. Korkıt, gördüğü rüya boyunca kıl kopuz yapıp eline alarak âlemi derde, kedere düşürüp (kederlendirip) küy küylemiş der. Korkıt adına bağlı günümüze dek gelen yirmiye yakın küy (ezgi) vardır. Onlar, el ile yurt, ölümle ömür, son-

suz baht, bitmez erlik hakkında şarkı söylemektedir.)

(Kazak-2): *Korkit bala küninde dala kezip, Celmayasın minip, elsizde karañğı tünde kele catsa, aldınan sarnap şıkkan bir âdemi ün estiledi. Ün şıkkan cerge kelse, aydalada özi tartılıp catkan bir kobızdı köredi. Korkit Celmayadan tūsip, kobızdıñ sarının tıñdap, köp uvakit onıñ kasında otıradı. Kobızdıñ sarını basılğan kezde Korkit kobızdı bavırına basıp, "bul endi meniki" dep kattı kuanadı. Celmayağı otırıp üyine alıp keledi. El-el-di aralap, ğacayıp sulu küyler tartıp cüredi. Korkitüñ bul kobızben birinşi tartkanı "Tañiri küy", eñ soñğı tartkanı "Elmen kostasuv"....¹⁴*

(Korkit çocukluk çağında bozkırı dolaşıp Celmayasına binip boş arazide karanlık gecede gelirken öntünden şarkı söyleyen güzel bir ses işitilir. Sesin çıktığı yere gelince ovada (bozkırda) kendi kendisine çalınan bir kopuzu görür. Korkit, Celmaya'dan inip kopuzun şarkısını dinleyip uzun süre karşısında oturur. Kopuzun şarkısı bittiğinde Korkit kopuzu bağrına basıp *Bu şimdi benimdir* deyip çokça sevinir. Celmaya'ya binip evine alıp gelir. Halk arasında dolaşıp olağanüstü güzel küyler (ezgiler) çalıp yürür. Korkit'in bu kopuzla ilk çaldığı *Tanrı küyü*, en son çaldığı ise *Halkla Vedalaşma*dır.)

(Kazak-3): *Korkit adamnıñ tirligi şaktı bolğanına narazı. Ölim degen obır barına narazı. Ölimnen kutılam dep şark uradı, şartaraptı kezedi. Birak, kay tarapka barsa da, aldınan azınap turğan kör şığadı. "Kimniñ köri" dep surasa: "bul Korkitüñ köri", -degen cavap aladı. (...) Özi tınımsız oysıl, özi önerli, dana Korkit sodan keyin kalıñ oymen tolğanıp cürrip, özgeşe bir öner tabadı. Suv üstine*

kilem cayıp, ağın suvmen birge, ömir ağı-nunday cılcıp ağıp otırıp, özi casağan, birinşi kobızmen, cer üstindegi eñ tuñğış küy aspabımen "küy" attı sândı sır şertedi. Kazak aıtızı boyınşa cer cıyhan küy degendi estimegen şakta, adam balası ân-küydi bilmey turğan şakta osı önerdi birinşi aspaptıñ kılına oraltıp şığargan Korkit eli deydi. Sondıktan Korkit cer üstindegi küy atası boladı deydi.

Suv üstinde Korkit ağıp kele catıp, ölimge karsı mâñgi ömirdi madaktaytın küydi tartkanda adamzat, hayvanat, uşkan kus, cügirgen añ-kuskası, barlık tirlilik iyesi, can-canuvar özen cağasına antalap kep tıñdasadı. Kuptap tıñdaydı. Aıtız osılayşa bayandap, Korkitü kuptavşı, kostavşı, kadırlavşı can-canuvar kanşalık köp bolğanın bildiredi. Korkit atınıñ ölmey, öspey sahtaluvına adam nâsili özi kepil degendey boladı¹⁵.

(Korkit, insan hayatının sınırlı olmasına razı değildir. Ölüm denilen oburun varlığına razı değildir. Ölümdeñ kurtulayım diye dolaşır, dünyanın dört bir yanını gezer. Fakat, nereye giderse gitsin, öntüne gürleyip duran mezar çıkar. "Kimin mezarı?" diye sorsa "Bu, Korkit'in mezarıdır"-diye cevap alır. (...)) Özü kararsız, özü hünerli, bilge Korkit, ondan sonra derin düşünceyle dolanıp yürüyüp başka bir hüner bulur. Su üstüne kilim yayıp akarsu ile birlikte ömür akarsuyu gibi yavaş yavaş akarak kendisinin yaptığı ilk kopuzla, yer yüzündeki ilk küy âletiyle "küy" adlı güzel şarkıyı çalar. Kazak efsanesine göre, yeryüzünün küy denilen şeyi iğitmediği, insanoglunun şarkı-küyü bilmediği çağda bu hüneri, sanatı ilk âletin kılına sardırıp çıkararak Korkit'in elidir. (Efsane), bundan dolayı, Korkit yeryüzündeki küy atası olur der.

Su üstünde Korkit akıp gelip ölüme karşı ebedi hayatı öven küyü çalınca in-

sanoglu, hayvanat, uçan kuş, yürüten av hayvanı, kısacası, bütün can sahibi, bütün canlılar ırmak kıyısına sokulup gelip dinlerler. Benimseyip dinlerler. Efsane böyle diyerek Korkıt'ı benimseyen, destekleyen, kadirleyen canlıların ne kadar çok olduğunu bildirmektedir. Korkıt Ata'nın ölmeden, yok olmadan kalmasına insanoglundun kendisi kefieldir (tanıktır) der gibidir.)

NOTLAR

1 Türk efsanelerinin kökleri ve mitle olan münasebetleri için bk: Saim Sakaoglu, **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Ankara 1980, 21-22; Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**, 1. c., Ankara 1997, 40-47; Mircae Eliade, **Kutsal ve Dindışı** (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1991, 74-84; Seyit Kaskabasov, **Kazaktıfı Halk Prozası**, Almatı 1984, 59-179; Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihının Oçerki, Frunze 1973, 68-83.

2 Türk yaratılış mitlerindeki olağanüstü tanrısal kültür-medeniyet kahramanları için bk: Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, 4. b., Ankara 1995, 13-21; Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi-I**, Ankara 1989, 451-465. Radlov'un Altay Türkleri arasından derlemiş olduğu yaratılış mitinde Tanrı, yarattığı insanların Erlik'in yasaklanan aşını yemeleri üzerine kızar ve onları karanlık dünyaya (yeryüzüne) göndererek cezalandırır. Tanrı, Erlik ve insanların kaderini tayin ettiği bu kararında insanlara şu şekilde seslenir: "*Bundan sonra size yemek vermiyeceğim. Kendinizi kendi gücünüzle kazanarak besleyiniz. Sizinle konuşmıyacağım. Size Maytere'yi göndereceğim*", dedi. *Maytere geldi, in-*

sanlara bir çok şeyler öğretti. Araba yaptı. Aş olarak ot köklerini, ısırğan vesaire otları tayin etti (İnan, 16.). Aynı metnin ilerleyen bölümlerinde Tanrı, yeryüzünde yaşayan insanların yanından ayrılıp kendi katına çekilirken yardımcıları olan *Şal-Yime, Yapkara, Mangdaşire, Maytere, Bodo Sungkü'*ye insanlarla ilgili görevlerini hatırlatır. Tanrı, Mangdaşire'ye şöyle seslenir: "*Mangdaşire, sen fena ruhlarla savaş! Sana güç gelirse benim adımı çağır! İnsanlara iyi şeyleri, iyilikleri öğret. Olta ile balık avlamak, sincap (tiyin) vurmak, hayvan beslemek sanatlarını öğret!*" Bunları söyledikten sonra Tanrı uzaklaştı. Mangdaşire olta yaptı. Balık avladı, tüfek, barut icat etti. Sincap vurdu. Tanrının buyurduğu gibi insnalara bir çok şeyler öğretti. Mangdaşire, bir gün şöyle dedi: "*Bugün beni rüzgâr uçuracak ve götürcektir.*" Rüzgâr geldi. Mangdaşire'yi alıp götürdü (İnan, 19.).

3 Eliade, 179.

4 Kaskabasov, 89.

5 Kaskabasov, ilk ata ya da kültür kahramanlarının yerini, Kök-Türkler döneminde Tanrı'nın, İslamiyetin kabulüyle de Allah'ın aldığını söylemektedir. Kaskabasov, Rus âlim E. M. Meletinskiy'in de tesiriyle Türklerin çok tanrılı sistemden tek tanrılı inanç sistemine geçtiğini ve bu geçiş sürecinde icatçı ilk ata ya da kültür kahramanlarına ait özelliklerin daha sonraki dönemlerde Tanrı ya da Allah'a mal edildiğini ileri sürmektedir (Kaskabasov, 89-90.). Türkler arasından derlenmiş olan yaratılışla ilgili mitik metinler ve Kök-Türk yazıtlarının da ortaya koyduğu gibi, Türkler başlangıçtan beri tek olan Kök Tefri'ye inanmaktaydılar. Yani, Türklerde çok tanrılı bir inanç sistemi görülmemekte, çok eski devirlerden beri Kök Tefri ve onun yardımcıları (Melekler, tanrısal

olağanüstü yardımcılar.) var olagelmıştır. Kültür kahramanları da öncelikle Tanrı'nın melekleri ya da elçileri (peygamberler) olmuştur.

6 *Oğuz Kağan* ya da *Oğuzname*'de görülen kültür kahramanları için bk: W. Bang-G. R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul 1936, 27-28; A. Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı, Resideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlihi**, 2. b., İstanbul 1982, 20. *Oğuz Kağan* ve *Oğuzname*'de Oğuz'un seferleri sırasında düşman yenilgisinden sonra toplanan ganimetin taşınması problem olur ve bunun üzerinde Barmaglığ Çosun Billiğ adlı bir bahadır ordu içinden çıkar ve ağaçtan bir kağıt, araba yapar ve ganimeti bu arabaya yükleyip taşır. İlk arabayı yapıp icat eden kişi de bu Barmaglığ Çosun Billiğ adlı Kıpçak bahadırıdır. Yine Oğuz'un seferleri sırasında ordunun karşısına İtil ırmağı çıkar. Suyu geçme konusu Oğuz'un kafasını meşgul ederken asker içinden Uluğ Ordu Beg adlı bir er çıkıp ağaç ve dalları keserek bir Sal yapar ve İtil ırmağını geçer.

7 Metin And, **Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu**, Ankara 1977, 250.

8 Korkut Ata'nın kişiliği hakkındaki tarihi ve şifahi kaynaklardan aktarılan geniş bilgi için bk: Orhan Şaik Gökyay, **Dedem Korkudun Kitabı**, İstanbul 1973, CXIV-CXLI.

9 Metnin bir benzeri, Türkiye'de daha önce Gökyay tarafından meşhur türkolog V. M. Jirmunskiy'den aktarılarak yayımlanmıştır. bk. Gökyay, CXXXVIII.

10 Efsanenin benzerleri, Türkiye'de önce Gökyay (Gökyay, CXXI-CXXIII.), daha sonra da Ali Berat Alptekin tarafından yayımlanmıştır (Ali Berat Alptekin, *Kazakistan'da Anlatılmakta Olan Dede Korkut ile İlgili Efsaneler*, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildi-

rileri-I, Ankara 1997, 29-32.).

11 İ. V. Puhov, *Altayskiy Narodny Geroiçeskiy Epos*, **Altayskiy Geroiçeskiy Epos Maaday Kara**, Moskva 1973, 26.

12 **Başkortostan Kızı**, No:8, 1973 ve K. Aimbekov, **Karakalpaksie Narodnie Skaziteli**, Taşkent 1965'ten **Başkort Ezebiyeti Tarihi**, 1. tom, Öfö 1990, 70-71.

* Saksavil: Çölde yetişen, iyi yanan, susuzluğa dayanan boyu kısaca, dalları fazla olmayan, kolay kırılan ağaç.

13 S. Kaliev-M. Orazaev-M. Smaylova, **Kazak Halkının Salt-Dâstürleri**, Almatı 1994, 149-150.

** Şanak: Kopuz, dombıra gibi müzik âletlerinin uzunca olan dip tarafı.

*** Tiyek: Sazın telinin altına konulan ve onu biraz yüksek tutmayı sağlayan nesne.

14 Âlkey Marğulan, *Kazaktın Halık Muzikasındağ Korkut Dâstüri*, **Kazak Baksı-Bâlgerleri**, Almatı 1993, 109-110.

15 Muhtar Âvezov, *Ertegiler*, **Kazak Halk Âdebiyeti-Ertegiler**, Birinşi tom, Almatı 1988, 43-44. Kazak Türkleri arasından derlenmiş olan Korkut Ata'nın ölümden kaçışı ile icat ettiği kopuz ve kütylele ölümsüzlüğü yakalayışını anlatan efsanenin daha tafsilatlı olan muhtelif varyantları ve üzerinde yapılan bir değerlendirme için bk: Âlkey Marğulan, *Korkuttın Ölimnen Küresi*, **Ecelgi Cır, Añızdar**, Almatı 1985, 204-211.